

Александар ЛИТОВСКИ

ЈНУ Институт за национална историја – Скопје

Роберто ТРАЈКОВСКИ

СОУ „Таки Даскало“ – Битола

## ВОЕНИТЕ ОПЕРАЦИИ ЗА ОСЛОБОДУВАЊЕ НА БИТОЛА И БИТОЛСКО ВО 1944 ГОДИНА

**Abstract:** *The military operations for the liberation of Bitola and the Bitola region, carried out during October and early November 1944, were part of the military-operational tasks of the People's Liberation Army and partisan detachments of Macedonia, aimed at slowing down the withdrawal of the Wehrmacht (Army Group E) from Greece and Macedonia, to Serbia (Kosovo) and Albania. At the same time, the documentation from Macedonian, German and British provenance clearly testifies to the extremely intense combat engagement of the opposite sides, especially on the communications around Bitola, where they suffered significant losses.*

**Key words:** *Liberation of Bitola, October-November 1944, People's Liberation army and partisan detachments of Macedonia, Wehrmacht.*

Летото и есента 1944 г. воено-политичката ситуација во Европа и светот очигледно се развивала во полза на антифашистичките сојузници. Сепак, југоисточниот одбранбен бедем на Хитлеровата „европска тврдина“, по плановите на командата на Вермахтот, требало кон крајот на летото 1944 година да ја запре Црвената армија на Днестар, да ја зацврсти одбраната на морскиот брег од инвазија на западните сојузници и со сеопшто вклучување на сите квислиншки и сателитски воени ефективи да овозможи противудари врз антифашистичките сили и, особено, против сè посилените сили на народноослободителните и антиокупаторски движења во југоисточна Европа. За ваквите „големи“ планови, на југоистокот од Европа, односно на Балканот, командата на Вермахтот покрај околу еден милион свои војници, имала на располагање и големи сили од своите сојузници – околу милион војници на Романија, Бугарија и Унгарија, околу 50.000

квислинзи во Грција и околу 350.000 квислинзи во Југославија. Меѓутоа, ваквите германски планови се покажале сосема нереални. Во јуни 1944 г. во Нормандија бил отворен долго најавуваниот Втор фронт од страна на англо-американските војски. Под ударите на моќната Црвена армија, германските дивизии во Романија биле прегазени и целосно уништени за само неколку дена, а доаѓањето на советските војски на границите на Бугарија предизвикало пад на тамошната профашистичка влада и доаѓање на власт на Отечествениот фронт.

Германските воени ефективи од 300 до 350.000 војници во Грција се нашле пред опасноста да бидат отсечени и уништени. Секако, германската Врховна команда го калкулирала и очекувала капитулирањето на дотогашната своја верна сојузничка Бугарија, па превзела низа стратегиско-оперативни противмерки за обезбедување на најзначајните потпорни точки – комуникации, по кои планирала да се повлекува од Грција нејзината Група армии Е. Овие единици забрзано се пробивале по тешко проодните планински патишта на повеќе правци: Солун – Скопје – Приштина – Чачак – Вишеград – Сараево, или Солун – Призрен – Скадар – Подгорица – Колашин – Пријеполје – Вишеград – Сараево, или, откако другите правци биле пресечени, преку Битола – Охрид – Корча – Елбасан – Тирана и натаму преку Црна Гора до Сараево.<sup>1</sup>

Командата на германската 2. Оклопна армија му наредила на Германскиот XXI планински армиски корпус, стационариран на просторот на Албанија, Косово и западниот дел на Македонија, дополнително да го обезбеди „македонскиот простор“ и да ја разоружа бугарската војска во Вардарскиот дел на Македонија, односно бугарска 5. армија, па во таа насока на 27 август 1944 г. во Битола пристигнал генерал-лајтнантот Ото Гулман (Армиска заднинска команда 1021), со еден баталјон од 524. Гренадерски полк од 297. пешадиска дивизија, со примарни задачи: обезбедување на комуникацијата Битола – Велес и при евентуална потреба, разоружување на бугарската војска концентрирана во југозападниот дел на Македонија, односно бугарска 15. пешадиска дивизија.<sup>2</sup>

Единиците на НОВ и ПОМ по капитулацијата на фашистичка Бугарија започнале подготовки за ослободување на татковината и во месец септември 1944 г. биле распоредени за дејство на сите правци во Вардарскиот дел на Македо-

<sup>1</sup> Dušan Lukač, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope 1941-1945*. Treći deo (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar-Beograd, Balkanološki institut Srpske Akademije Nauke i Umetnosti, 1987), 713.

<sup>2</sup> Германски XXI планински армиски корпус. The National Archives and Records Administration (натаму: NARA), микрофилм (натаму: М) Т 314, ролна (натаму: Р) 664, 000622., 000630-000632, 000636, 000655, 000657, 000679., Ia Nr. 5998/44 K.dos., Ia Nr. 6031/44 K.dos. „Германски XXI планински армиски корпус“. Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg am Breisgau (скратено ВАМАФ). RH-24/21-108., Роберто Трајковски, *Вермахтот и Македонија 1943-1944 година* (Битола: Аз-Буки-СБМ-Битола, 2018), 215-216.

нија. Главниот штаб на НОВ и ПОМ со приливот на нови борци во септември 1944 г. освен постоечките 41. и 42. Македонска народноослободителна дивизија на Народноослободителната војска на Југославија (скратено МНОД на НОВЈ), ги формирал и 48. и 49. МНОД на НОВЈ.<sup>3</sup> Со Директивата бр. 1 на ГШ на НОВ и ПО на Македонија, територијата на Вардарскиот дел на Македонија била поделена на три корпусни области: Скопска, Битолска и Брегалничко-струмичка. Втората (Битолска) корпусна област ги опфаќала градовите: Битола, Прилеп, Кавадарци, Крушево, Брод, Ресен, Охрид, Кичево, Струга и Дебар. Во нејзини рамки бил создаден XV корпус на НОВЈ (нарекуван и Битолски корпус), а во неговиот состав влегувале 41., 48. и 49. МНОД на НОВЈ.<sup>4</sup> Истовремено, освен што ослободиле повеќе градови, единиците на НОВ и ПОМ воделе жестоки фронтални борби со единиците на Вермахтот во поширокиот простор на Прилеп (9-19 септември 1944 година) и во поширокиот простор на Струмица (17-28 септември 1944 година). Фактички, за целата операција за ослободување на Вардарскиот дел на Македонија која се одвивала под команда на Врховниот штаб на НОВЈ, односно Главниот штаб на НОВ и ПОМ, биле ангажирани сопствени сили со јачина од околу 30.000 борци, а во мал дел од операциите биле вклучени и единици на новата армија на отечественофронтотска Бугарија. Сите операции завршиле до 19 ноември 1944 година кога бил ослободен градот Тетово.<sup>5</sup>

И покрај истакнатите успеси на НОВ и ПО на Македонија, Вермахтот, претходно формирајќи посебна корпусна команда во Вардарскиот дел на Македонија, со седиште во Скопје („Воен наредбодавец за Македонија“),<sup>6</sup> во текот на септември 1944 година, ги запоседнал најзначајните комуникации и потпорни точки во Вардарскиот дел на Македонија, ја разоружал главнината на Бугарската 5. армија и формирал фронт спрема Бугарија долж денешната македонско-бугарска граница (нарекуван „Источен фронт“).<sup>7</sup> Негова примарна воено-стратегиска цел во Вардарскиот дел на Македонија била да спречи евентуален советски или советско-бугарски продор во правец на р. Вардар, со што повлекувањето

<sup>3</sup> Миле Тодоровски, *Завршните операции за ослободувањето на Македонија* (Скопје, 1970) 10-11.

<sup>4</sup> Дане Петковски и Владо Стрезоски, *Борбена дејства у Западној Македонији 1941-1944* (Београд: Војноиздавачки завод, 1983), 281-282.; Владо А Ивановски, *Ослободителната војна во Западна Македонија 1941-1944* (Скопје: ИНИ, 1973), 281.

<sup>5</sup> Mladenko Čolić, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945* (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1988), 258.

<sup>6</sup> „Група армии Ф“. NARA M T 311, P 193, 000287; „Група армии Е“. NARA M T 311, P 181, 001001-1002.

<sup>7</sup> Во Битола два баталјони на германската 279. дивизија разоружаа 5.500 бугарски војници и старешини од составот на 53 и 55 пешадиски полк на 15. дивизија од 5. бугарска армија. Само 17. бугарска дивизија и 56. полк од 14. дивизија се повлекоја под оружје од Македонија, додека сите останати бугарски единици биле разоружани од единиците на Вермахтот. Боро Митровски, Венцислав Глишиќ, Томо Ристовски, *Бугарската војска во Југославија 1941-1945*, Београд, 1971, 231.

на Групата армии Е (300-350.000 припадници на Вермахтот) од грчка територија значително би било отежнато или спречено. Инаку, во споменатиот месец, низ Вардарскиот дел на Македонија, на север се повлекувале 4. СС полициска оклопно-гренадерска дивизија и 18. СС планински полициски полк, додека главните на 22. Пешадиска дивизија и 11. Воздухоплоовно-пешадиска дивизија, започнале да се концентрираат во источниот дел на Македонија.<sup>8</sup>

Во почетокот на октомври 1944 година, Врховната команда на Вермахтот издала наредба за евакуација на Грција, Јужна Албанија и „Јужна Македонија“. Истата предвидувала и формирање на фронт на линијата Скадар – Гостивар – Велес – Осоговска Планина – Бела Плана, но споменатиот план набрзо станал ништовен по ослободувањето на Ниш на 14 октомври 1944 година, со што била пресечена отстапницата на Групата армии Е долж Моравската долина.<sup>9</sup> Сега нејзе, освен комуникациите меѓу Албанија, Црна Гора и Косово, на располагање ѝ останале комуникациите во Вардарскиот дел на Македонија кои преку Косово и Санџак, воделе кон просторот Мостар – Сараево, каде што единиците на Групата армии Е требало да се повлечат, за што на 18 октомври 1944 година била издадена и официјална наредба.<sup>10</sup> Истовремено, во просторот на Косово и Санџак, Врховната команда на Групата армии Е започнала со организирање на две дополнителни оперативни команди (Група Шулиц и Група Шустер-Валден), додека мостобранот „Крајево“, каде се очекувал посебен притисок од НОВ на Југославија и Црвената армија, по ослободувањето на Белград на 20 октомври 1944 година бил прилично засилен.<sup>11</sup>

Во поширокиот реон на Битола по капитулацијата на Бугарија имало масовно доброволно пријавување во партизанските единици, а командантот на 7. Македонска народноослободителна ударна бригада (скратено 7. МНОУБ), Васко Карангелевски, во селото Љубојно, Ресенско создал Собирно-наставна база која ги згрижувала и подготвувала новите борци пред да стапат во непосреден борбен контакт со непријателските единици.<sup>12</sup> При крајот на септември, односно во почетокот на октомври 1944 година, во Втората корпусна област единиците на НОВ и ПОМ од II македонски корпус, односно XV корпус на НОВЈ, биле распоредени за дејство на следните комуникации во областа: 41. МНОД на НОВЈ во Повардарието (Гевгелија – Демир Капија) и Прилепско (Градско – Присад – Плет-

<sup>8</sup> Трајковски, *Вермахтот и Македонија 1943-1944*, 227-262.

<sup>9</sup> Ia. 65721/3. „Група армии Е“. NARA, М Т 311, Р 183, 1053., Fernschreiben. +HURX/FUE 00129 7. 10-1640. An H.G.R.E., „Група армии Е“. NARA, М Т 311, Р 185.

<sup>10</sup> Ia Nr. 11.033/44 g. Kdos. „Група армии Е“. NARA, М Т 311, Р 183.

<sup>11</sup> Трајковски, *Вермахтот и Македонија 1943-1944*, 283-287.

<sup>12</sup> Владо Стрезовски, Ѓорѓи Димовски-Ласков, *7. Македонска бригада и 49. Дивизија на НОВЈ* (Битола: Историски архив-Битола/ОСЗБ-Битола, 1987), 104, 111.

вар). Во поширокиот реон на Битола, односно на комуникацијата Битола – Ресен – Охрид, како и во правец Охрид – Кичево – Гостивар – Тетово, задача да дејствува добила 48. МНОД на НОВЈ. Од друга страна, 49. МНОД на НОВЈ добила задача да ги уништува непријателските сили на комуникацијата Битола – Прилеп и да изврши напад на Прилеп заедно со единици од 41. МНОД на НОВЈ, а доколку има можност да ја ослободи и Битола и да ја затвори јужната граница.<sup>13</sup>

Според изворната документација од тој период се забележува дека единиците на 49. МНОД на НОВЈ имале секојдневни борбени акции со цел да се попречи и успори повлекувањето на единиците на Вермахтот, од грчка и албанска територија преку Битола на север, во правец на Градско. Ова особено успешно се вршело со правење на разни видови препреки (копање на противтенковски ровови, уривање на мостови, поставување мински полиња и сл.) и со ненадејни ноќни напади од заседи, напаѓајќи ги чувствителните делови на непријателските колони, заради што, во последната декада на септември 1944 година, XXI планински армиски корпус реализирал и посебна воена акција за пробивање на патниот правец Ресен – Битола, со акцент на превојот Дервен кај селото Ѓавато, каде што тогаш дејствувал Битолско-преспанскиот одред.<sup>14</sup>

Во првата половина на октомври 1944 година, низ поширокиот простор на Битола, во правец на Градско, се повлекувале корпусните единици на XXII планински армиски корпус, главнината на 104. Ловечка дивизија, по една полковска група на 297. пешадиска и 117. Ловечка дивизија, како и многу посетни воздухопловни, морнарички и безбедносно-полициски служби и установи на Група армии Е.<sup>15</sup> Истовремено, за успешно реализирање на добиените борбени задачи, единиците на 49. МНОД на НОВЈ го добиле следниот распоред: 5. МНОУБ се концентрирала на комуникацијата Битола – Прилеп; 7. МНОУБ на комуникацијата Битола – Ресен; Битолско-преспанскиот одред на комуникацијата Битола – Лерин.<sup>16</sup>

На 1 октомври 1944 г., делови од 7. МНОУБ и III баталјон од 5. МНОУБ, нападнале една германска колона од 20 камиони со моторизирана артилерија во реонот на с. Беранци. Непријателот имал жртви и бил присилен да се повлече кон Битола.<sup>17</sup> Скоро во исто време, 104. Извидувачки баталјон на Вермахтот, ре-

<sup>13</sup> Петковски, Стрезоски, *Борбена дејства*, 283.

<sup>14</sup> ДАРСМ ПО Битола, ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 716, а.е. 28/1: ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 1373, ае 12-5.; ДО на ИНИ ф 49 дивизија, к 72, ае 3940; „Германски XXI планински армиски корпус“. NARA M T 314, P 664, 000808.

<sup>15</sup> Трајковски, *Вермахтот и Македонија 1943-1944*, 344-345.

<sup>16</sup> Стрезовски, Димовски-Ласков, 7. *Македонска бригада*, 132.

<sup>17</sup> Јован Кочанковски, *Битола и Битолско во Народноослободителната и антифашистичка војна на Македонија 1941-1945*. К. 2 (Битола: Општински одбор на Сојузот на борците од НОАВМ-Битола, 2010), 230.

лизираше воена акција за „чистење“ на просторот северозападно и западно од с. Тополчани, каде бил организиран и силен воено-безбедносен пункт, додека обезбедувањето на патниот правец Битола – Прилеп станало надлежност на 104. и 117. Ловечка дивизија.<sup>18</sup> За обезбедување на споменатиот патен правец била ангажирана и една тешко вооружана блиндирана железничка композиција, која при напад на единиците на НОВ и ПОМ, веднаш носела засилување од градот Битола и ги засипувала со артилериски и митралески оган. Инаку, железничката делница Битола-Велес не била во употреба уште од крајот на август 1944 година.

7. МНОУБ, која со својата главнина дејствувала на патниот правец Битола – Ресен, во овој период броела 1.500 борци, а меѓу 1 и 5 октомври 1944 година повеќепати ги напаѓала деловите на 104. ловечка дивизија при нивното повлекување од Грција. Во овие борби, непријателските сили имале повеќе загинати и ранети војници, а 7. МНОУБ 20 загинати и 15 ранети борци.<sup>19</sup> Борбите на овој потег продолжиле и во наредните денови, па единиците на 7. МНОУБ, ноќта меѓу 7 и 8 октомври 1944 година, на делот од патот меѓу месноста Превалец и превојот Ѓавато, неуспешно нападнале непријателска колона, очигледно од 104. Инженерски баталјон, засилениот 724. Ловечки полк, или претходницата на полковската група на 297. Пешадиска дивизија (Група Бургемајстер), кои во тоа време се повлекувале на патниот правец Ресен (с. Стење)-Битола.<sup>20</sup> Борби се воделе и следната ноќ, но овојпат на заседата која партизанските единици ја поставиле непосредно покрај самата патна комуникација, германската колона била десеткувана. Имено, по јуришот од партизаните, настанала борба гради в гради, во која дошла до израз храброста, како на партизанските борци, така и на нивните старешини. Според партизанските проценки, непријателските сили имале големи загуби, а се смета дека по учинокот, овој бил еден од најуспешните напади на 7. МНОУБ, иако документацијата на Вермахтот не го потврдува тоа.<sup>21</sup> Исто така, ноќта меѓу 8 и 9 октомври, Првиот баталјон на 7. МНОУБ, кој го затворал правецот Лопатица–Битола засилен со 2 лесни топа и 4 тешки митралези, го нападнал непријателското упориште кај мостот во близина на с. Крклино. Непријателот, отстапувајќи кон Битола, го напуштил упориштето.<sup>22</sup>

<sup>18</sup> Ic/AO/Ia/01 10.463 geh vom 5. 10. 1944. Група армии Е. NARA, М Т 311, Р 183., Ia 10562 g. Kdos. v. 7. 10. 44. Истоито., Ia Nr. 10562. Истоито

<sup>19</sup> Стрезовски, Димовски-Ласков, 7. *Македонска бригада*, 126; ДАРСМ ПО Битола, ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 233, ае 47-4.

<sup>20</sup> Ia/01, 10.415 geh. v. 4. 10. 44. „Група армии Е“. NARA, М Т 311, Р 183., Ia/Ic/AO vom 5. 10. 1944. O. Kdo. H. Gr. E Ic/AO/Ia/01 10.463 geh vom 5. 10. 1944. Истоито.. Ia/01, 10.463 geh. v. 5. 10. 44. Истоито., Ia/01, 10.578 geh. v. 7. 10. 44. Истоито.

<sup>21</sup> Стрезовски, Димовски-Ласков, 7. *Македонска бригада*, 126-127.

<sup>22</sup> ДАРСМ ПО Битола, ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 1373, ае 38-1/2.; *Зборник документа и података о народноослободилачком рату југословенских народа*. Т. VII. К. 4 (Београд: Военоисториски

5. „Прилепска“ МНОУБ во првата декада на октомври 1944 г. дејствувала на патниот правец Битола – Прилеп, во реонот на селата Српци, Лознани, Вашарејца, Новоселани, Тополчани, Загорани и Алинци. На 7 и 8 октомври, во реонот на с. Тројкрсти, таа водела жестоки борби со одредени делови на 104. или 117. ловечка дивизија, па дури ги принудила германските сили да отстапат, поради што во знак на одмазда овие опожариле повеќе куќи во селата Ивањевци и Тројкрсти. Во почетокот на втората декада на октомври 1944 година, Штабот на 49. МНОД на НОВЈ, ја прегрупираше 5. МНОУБ на комуникацијата Ресен–Охрид, па на 12 октомври 1944 г., во реонот на Прентов Мост, таа нападнала една голема непријателска моторизирана колона. Во нападот биле уништени повеќе камиони и биле заробени извесен број Германци, Италијанци и Албанци, меѓутоа непријателската колона успеала да се пробие до Охрид.<sup>23</sup>

Што се однесува пак до Битолско-преспанскиот одред, кој влегувал во составот на 49. МНОД на НОВЈ, тој во првата половина на октомври 1944 година дејствувал на комуникацијата Лерин–Битола и ги координирал дејствата со Леринско-костурскиот баталјон „Гоче“ кој во тие денови од Егејскиот дел на Македонија, преминал во Битолско и се ставил под команда на Главниот штаб на НОВ и ПО на Македонија.

Значи, во првата половина на октомври 1944 г., единиците на Групата армии Е, биле изложени на постојани напади на 49. МНОД на НОВЈ, посебно на превојот Дервен кај с. Ѓавато и поширокиот простор на с. Тополчани, при што претрпиле и одредени загуби, додека нивното повлекување било успорено. Од друга страна Битола станала сообраќаен јазол и значајна логистичка и оперативна база на Вермахтот. Во градот имало стационирани значителни сили на Вермахтот, а на повеќе места биле организирани силни фортификациски позиции, засилени со бодликави жици, полска и противвоздушна артилерија, како и тешки митралези. Впрочем, ваквата состојба сосема јасно била детектирана и од партизанскиот разузнавачки центар „Сотир“ во самиот град Битола.<sup>24</sup>

И покрај силните воени ефективи на Вермахтот во Битола, Штабот на 49. МНОД на НОВЈ, подготвил воено-оперативен план за напад, односно ослободување на Битола.<sup>25</sup> Затоа во периодот меѓу 20 и 30 октомври 1944 г. 7. МНОУБ од

---

институт) док 82, 145-147; Кочанковски, *Битола и Битолско во Народноослободителната и антифашистичка војна на Македонија 1941-1945*. К. 2, 231.

<sup>23</sup> ДАРСМ ПО Битола, ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 1373, ае 13-1/2.; Кочанковски, *Битола и Битолско*. К. 2, 234.

<sup>24</sup> Засилената одбрана на градот во извештајот на „Сотир“ е нотирана кај: Довлецик, зградата на Општина Битола, Тумбе-Кафе, Сива Вода, Буковски Мост, железничката станица, Бори-Мечка, Баирот и црквата Св. Недела. ДАРСМ ПО Битола, ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 1373, ае 6-8.

<sup>25</sup> ДАРСМ ПО Битола, ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 1373, ае 5-2 и 29-2.

Преспа, била прегрупирана поблиску до Битола каде продолжила да ги напаѓа непријателските сили во околината на градот. Имено, ноќта меѓу 19 и 20 октомври 1944 г. I, II и Придружниот баталјон на 7. МНОУБ зазеле позиции околу с. Брусник, а III баталјон над селото Лавци. I баталјон, ноќта меѓу 20 и 21 октомври 1944 г., ги нападнал германските истурени единици кај месноста Довлеџик, II баталјон извршил демонстративен напад врз германските позиции кај селото Лавци, а III баталјон врз позициите во реонот на Тумбе Кафе.<sup>26</sup> Всушност, се очекувала прилика да бидат нападнати германските сили во самиот град за да биде тој ослободен, меѓутоа тие сè уште биле мошне силни. Згора на тоа, во ова време во градот пристигнале: штабот на 104. Ловечка дивизија, 104. Противоклопен баталјон, 670. Дополнителен баталјон и некои единици за логистика на XXII планински армиски корпус.<sup>27</sup> Кон крајот на октомври 1944 година на линијата Битола – Ресен, истите биле заменети од групата „Штаерер“, (964. Тврдинска бригада и 1017. Тврдинска бригада),<sup>28</sup> под команда на полковник Лудвиг Штаерер, кој раководел со повлекувањето на последната отстапница на Вермахтот од југозападниот дел на Македонија и бил последен командант на Вермахтот во Битола.<sup>29</sup>

Во меѓувреме, но со помали сили 7. МНОУБ дејствувала на комуникацијата Битола – Ресен; 5. МНОУБ на комуникациите Битола – Прилеп и Битола – Кичево; Битолско-преспанскиот територијален одред и Леринско-костурската бригада и понатаму засилено дејствувале на комуникацијата Лерин – Битола.<sup>30</sup> На 23 октомври 1944 година Штабот на 49. МНОД на НОВЈ наредил, 7. МНОУБ од реонот на Битола да се прегрупира за да дејствува на комуникацијата Битола – Прилеп и тоа на делот од патот меѓу селото Беранци и крстосницата на патот Битола – Кичево, додека 5. МНОУБ го добила следниот борбен распоред: нејзиниот I баталјон да дејствува од позициите меѓу селата Загорани и Тополчани; II баталјон

<sup>26</sup> Стрезовски, Димовски-Ласков, 7. *Македонска бригада*, 142.

<sup>27</sup> Ia/01, 11.083 geh. v. 21. 10. 44. „Група армииЕ“. NARA, M T 311, P 186., Ia/01, 11.104 geh. v. 22.10. 44. Истото.

<sup>28</sup> Се работело за осум тврдински баталјони засилени со артилерија и инженерија, или околу 8.000 припадници на Вермахтот. Трајковски, *Вермахтот и Македонија 1943-1944*, 350.

<sup>29</sup> Споменатото прегрупирање било во согласност со планот за повлекување на Врховната команда на Групата армии Е. Дел од единиците на XXII планински армиски корпус, наместо да се повлекуваат по патниот правец Битола – Прилеп – Градско, биле насочени да се повлечат по патниот правец Битола – Ресен – Охрид – Струга, а оттаму кон Елбасан и Тирана, со што би се ставиле под оперативна команда на XXI планински армиски корпус. Ваквите прегрупирања и движења, на 25 октомври 1944 година, биле потврдени и одобрени и од Врховната команда на Групата армии Ф. Ia. 65721/3. „Група армии Е“. NARA, M T 311, P 183, 1371138., Ia Nr. 5737/44 g. Kdos. v. 25. 10. 44. Истото.

<sup>30</sup> ДАРСМ ПО Битола, ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 1373, ае 5-1.; ДО на ИНИ, фонд: 49 дивизија, к. 72, ае 3935; *Ослободување на Федерална Македонија – документи*. Т. II (Скопје: ИНИ, 2005) док. 137, 155-156.; Стрезовски, Димовски-Ласков, 7. *Македонска бригада*, 127-128, 143.



и натаму да дејствува на превојот Буково, на патот меѓу Ресен и Охрид; III баталјон да организира повеќе диверзантски групи за дејствување на патниот правец Битола – Прилеп, посебно во делот меѓу Битола и село Тополчани.<sup>31</sup>

На 25 октомври 1944 година, Штабот на II македонски корпус, односно XV корпус на НОВЈ издал наредба, според која единиците на 49. МНОД добиле задачи да се прегрупираат за да го ослободат Прилеп. Во врска со тоа, 5. МНОУБ влегла во составот на 41. МНОД на НОВЈ и на 26 октомври 1944 година се прегрупираше во просторот на селото Бучин. Потоа, борците на Бригадата, преку прилепското блато, продреле во реонот на селото Долнени, околу 15 километри северозападно од Прилеп. Нападот на градот започнал на 29 октомври 1944 г. По неколкудневни, на моменти жестоки борби, заради тоа што во критичниот момент наишла групата „Вежер“ од 104. Ловечка дивизија од Битола, на 2 ноември 1944 година единиците на НОВ и ПОМ го ослободиле Прилеп, а групата „Мецово“<sup>32</sup> на Вермахтот се повлекла во правец на Градско.<sup>33</sup> Во текот на овие борби имало над дваесет загинати партизани и поголем број загинати германски војници.<sup>34</sup>

Вечерта на 3 ноември 1944 година 5. МНОУБ се прегрупираше во просторот на с. Бучин, додека на 7. МНОУБ ѝ било наредено, ако е во можност да ја ослободи Битола, т.е. внимателно да го следи прегрупирањето на групата „Штаерер“. Инаку, оваа група во тоа време веќе била ставена под оперативна команда на XXI планински армиски корпус. Нејзината претходница, 1017. Тврдинска бригада, продрела до Струга, додека нејзината заштитница, 964. Тврдинска бригада, сè уште се наоѓала во просторот на Битола.<sup>35</sup>

Во меѓувреме, 7. МНОУБ и некои други единици на НОВ и ПОМ се прегрупираше во непосредната околина на Битола и кај с. Могила (9 км северно од Би-

<sup>31</sup> Гога Пунтевски, „Кај Тополчани жешко-ладно“, *Зборник на сеќавања и документи за борбениот пат на Петтата МНОБ-Прилепска* (Скопје, 1998), 276-278.

<sup>32</sup> Се работело за една од трите отстапници на Вермахтот од грчка територија.

<sup>33</sup> Ia/01, п.266 геџ. в. 29. 10.44. „Група армии Е“. NARA, М Т 31, Р 186., Ic/AO/Ia/01 п.336 геџ vom 1. 11. 1944 „Група армии Е“. NARA, М Т 31, Р 184., Ia/01, п.336 геџ. в. 1. 11. 44. Истото.

<sup>34</sup> ДАРСМ ПО Битола, ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 1373, ае 6-1, 31-2/ I.; ДАРСМ ПО Битола, ф Фотокопии од ВИИ на ЈНА, к 233, ае 14-1/6; Михаило Апостолски, *Завршните операции за ослободувањето на Македонија. И. 4* (Скопје: НИК „Наша Книга“, 1973), 159-162; *Зборник документа и података о народноослободителском рату југословенских народа*. Т. VII. К. 4, док.бр. 106, 189-193; Кире Илиески, „Концентрација на бригадата во с. Бучин, подготовки и марш за напад и конечно ослободување на Прилеп“, *Зборник на сеќавања и документи за борбениот пат на Петтата МНОБ – Прилепска*, 335-342; Пецо Атанасоски Спироски-Думбало, „Со натчовечки напори бригадата го совлада блатото од Кривогаштани до Заполжани“, *Истото*, 342-344; Јордан Михајловски, „Борбата на Петтата бригада за ослободување на Прилеп“, *Истото*, 356-362.

<sup>35</sup> Ic/AO/Ia/01 п.351 геџ vom 2. 11.1944.„Група армии Е“. NARA, М Т 31, Р 184.

тола), воделе жестоки борби со Вермахтот, при што имало многу жртви на двете страни.<sup>36</sup> Веднаш потоа, рано наутро на 4 ноември 1944 година, најистурените делови на 7. МНОУБ и Леринско-костурската бригада, без отпор навлегле во Битола која веќе била евакуирана од заштитницата на групата „Штаерер“, т.е. 964. тврдинска бригада, која се повлекла во правец на Ресен.<sup>37</sup> Градот бил ослободен до 10 часот наутро.<sup>38</sup> Набрзо, околу пладне, во градот пристигнал и Штабот на 49. МНОД на НОВЈ, заедно со штапските единици и дивизиската заднина.

Веднаш по ослободувањето на Битола ГШ на НОВ и ПОМ на II македонски корпус, односно XV корпус на НОВ на Југославија му издал заповед со 49. МНОД да преземе мерки за обезбедување на Битола и да дојде во допир со единиците на западните сојузници. На Командата на дивизијата ѝ било укажано дека сојузничките трупи не можат да минуваат преку Југословенско-грчката граница без претходно одобрение на ВШ на НОВ и ПОЈ. На 4 ноември 1944 година, согласно ваквите инструкции, единиците на НОВ и ПОМ во реонот на Битолско се сретнале со сојузничките воени единици на поранешната Југословенско-грчка граница.<sup>39</sup> Исто така, се извршила реорганизација на партизанските единици и организација на новата воена и цивилна власт. На 4 ноември 1944 година била одржана првата седница на Извршниот одбор на Градскиот народноослободителен одбор-Битола, на која се зборувало за натамошните задачи во конечното ослободување на земјата и организација на животот во градот. Во самиот град веднаш почнале со работа и Обласниот и Околискиот НОО, градските и обласните раководства на КПМ, НОМСМ и АФЖ. Од Крушево во Битола се преместил и Штабот на XV корпус на НОВ на Југославија.<sup>40</sup> Освен тоа, само по три дена од ослободувањето на градот, по повод годишнината од Октомвриската револуција, во Битола бил организиран голем сенароден митинг, па тогаш во градот, за првпат,

<sup>36</sup> Михајло Поповски. „Некои аспекти од животот и борбените дејствија на Седмата ударна бригада“, Битола и Битолско во НОВ 1943 и 1944. К. II (Битола: ОО на СЗЗНБ од НОВ-Битола, Друштво за наука и уметност-Битола, Издавачка дејност „Развиток“-Битола, 1982) 345; Стрезовски, Димовски-Ласков, 7. *Македонска бригада*, 203-304.

<sup>37</sup> IC/AO/Ia/01 п.387 геH vom 5. п. 1944. „Група армии Е“. NARA, МТ 3п, Р 184.

<sup>38</sup> Апостолски, *Завршните операции. И. 4*, 164-165; Кочанковски, *Битола и Битолско*. К. 2, 291; Петковски, Стрезоски, *Борбена дејства*, 203-304; Александар Литовски, „Местото и улогата на македонските партизански единици во Егејскиот дел на Македонија во ослободувањето на Битола и Битолско“ *Прилози на Македонското научно друштво - Битола* год. III, бр. 5-6 (2005), 215-222; Čolić, *Pregled operacija*, 263.

<sup>39</sup> ДО на ИНИ, фонд: I и II корпусна зона к 69<sup>a</sup>, ае 3922 и 3867; *Ослободување на Федерална Македонија—документи*. Т. II, док. 155, 184.; Кочанковски, *Битола и Битолско*. К. 2, 290; Апостолски, *Завршните операции. И. 4*, 164-165.; Петковски, Стрезоски, *Борбена дејства*, 203-304.

<sup>40</sup> *Зборник на одбрани документи за историјата на Битола и Битолско 1941-1945* (Битола: Историски архив-Битола, 1985) док. бр. 37, 161-162.

пристигнале највисоките раководни политички и воени личности на Народно-ослободителната и антифашистичка војна на македонскиот народ. Со тоа Битола го започнала својот слободен политички, национален и културен живот во рамките на Демократска Федеративна Македонија, односно Демократска Федеративна Југославија.

Ослободувањето на Вардарскиот дел од Македонија од окупацијата, а во тие рамки и на Битола и Битолско, било дел од широка воена операција на македонските, југословенските и советските војски. Борбите за конечно ослободување на Македонија кои единиците на НОВ и ПОМ ги воделе со бројно далеку понадмоќните и далеку воено-технички поопремените окупаторски единици, всушност претставувале сложени воени операции, кои освен умешност на командниот кадар, голема мотивираност на борците и помош од населението, барале и голем број човечки жртви.

## Литература:

### Необјавени извори

Државен архив на Република Северна Македонија, Подрачно одделение Битола

Фонд Фотокопии од Военоисторискиот архив на Југословенската народна армија, кутии: 716, 233, 1373.

Документационо одделение на Институт за национална историја-Скопје

Фонд 49. дивизија, кутија 72;

Фонд I и II корпусна зона, кутија 69<sup>a</sup>.

Bundesarchiv-Militärarchiv Freiburg am Breisgau

Фонд XXI планински армиски корпус, кутија, RH-24/21/108.

The National Archives and Records Administration

Фонд XXI планински армиски корпус, микрофилм T 314, ролна 664;

Фонд Група армии E, микрофилм T 311, ролни: 181, 183, 184, 185, 186;

Фонд Група армии F, микрофилм T 311, ролна 193.

### Монографии и статии

Апостолски Михаило, *Завршните операции за ослободувањето на Македонија*. Избор 4 (Скопје: НИК „Наша Книга“, 1973).

*Битола и Битолско во НОБ 1943 и 1944*. Книга I, II (Битола: ОО на СНЗНБ од НОВ-Битола, Друштво за наука и уметност-Битола, Издавачка дејност „Развиток“-Битола, 1982).

- Das Deutsche, *Reich und der Zweite Weltkrieg*. В. 8. (Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 2007).
- Димитријевски Марјан, *Македонија во антифашистичката војна (1944- 1945)* (Скопје: Менора, 1995).
- Drugi svetski rat*. Книга 4 ( Beograd: VII, 1970).
- Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа*. Том VII, Книга 4 (Београд: ВИИ на ЈНА, 1954).
- Зборник на одбрани документи за историјата на Битола и Битолско 1941-1945* (Битола: Историски архив-Битола, 1985).
- Зборник на сеќавања и документи за борбениот пат на Петтата МНОБ Прилепска* (Скопје, 1998).
- Ивановски Владо А, *Ослободителната војна во Западна Македонија 1941-1944* (Скопје: ИНИ, 1973).
- История второй мировой войны 1939–1945 гг*. Т. 9 (Москва: Воениздат, 1978).
- Кочанковски Јован, *Битола и Битолско во Народноослободителната и антифашистичка војна на Македонија 1941-1945*. Книга 2 ( Битола: Општински одбор на Сојузот на борците од НОАВМ-Битола, 2010);
- Литовски Александар, „Местото и улогата на македонските партизански единици во Егејскиот дел на Македонија во ослободувањето на Битола и Битолско“ *Прилози на македонското научно друштво - Битола* год. III, бр. 5-6 (2005), 215-222.
- Lukač Dušan, *Treći Rajh i zemlje jugoistočne Evrope 1941-1945*. Treći deo (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar-Beograd, Balkanološki institut Srpske Akademije Nauke i Umetnosti, 1987).
- Ослободување на Федерална Македонија–документи*. Т. II (Скопје: ИНИ, 2005).;
- Петковски Дане Стрезоски Владо, *Борбена дејства у Западној Македонији 1941-1944* (Београд: Војноиздавачки завод, 1983).
- Стрезовски Владо, Димовски-Ласков Ѓорѓи, *7. Македонска бригада и 49. Дивизија на НО-ВЈ* (Битола: Историски архив-Битола/ОСЗБ-Битола, 1987).
- Schmidt-Richberg Erich, *Der Endkampf auf dem Balkan* (Heidelberg: Scharnhorst, 1955).
- Тодоровски Миле, *Завршните операции за ослободувањето на Македонија* (Скопје: Завод за културно-просветен и наставен филм на СР Македонија, 1970).
- Трајковски Роберто, *Вермахтот и Македонија 1943-1944 година* (Битола: Аз-Буки, СБМ-Битола, 2018).
- Hnilicka Karl, *Das Ende auf dem Balkan* (Gottingen-Zurich-Franfurt: Musterschmidt, 1970).
- Čolić Mladenko, *Pregled operacija na jugoslovenskom ratištu 1941-1945* (Beograd: Vojnoistorijski institut, 1988).